

Petra Stankovska

Univerza v Ljubljani

Substantivní neurčitá zájmena s předponou *ně-/ne-* v češtině a slovinštině

Pomocí předpony *ně-* (ve slovinštině jí odpovídá předpona *ne-*) tvoříme v češtině „základní řadu indefinit nesoucí význam »prosté« neurčitosti“,¹ tedy primárně neurčitá deiktická slova, která podle toho, jaký slovní druh nahrazují, můžeme rozdělit na zájmena (*někdo, něco, nějaký, některý, něčí*, ve slovinštině by jim z hlediska formálně slovtvorného odpovídala slova: *nekdo, nekaj, nekakšen, neki, nekoga*), číslovky (*několik*, ve slovinštině nejčastější ekvivalent *nekaj*) a příslovce (*někde, někam, někudy, nějak, někdy*, jimž by ve slovinštině odpovídala slova: *nekje, nekam, nekod, nekako, (ne)kdaj*).² V tomto příspěvku se pokusíme popsat rozdíly ve způsobu použití substantivních předponových a bezafixálních zájmen s významem neurčitosti, a proto se budeme zabývat zejména funkčně sémantickou a formální ekvivalentností neurčitých zájmen (*ně)kdo, (ně)co* v obou jazycích.

Deiktická slova jsou vymezena funkčně tím, že „(po)ukazují ke skutečnosti, a to buď přímo, nebo k jejímu označení v (kon)textu.“³ Tři funkčně-sémanticky vymezené kategorie deiktických slov — interogativa (tázací), relativna (vztažná) a indefinita (neurčitá) — pak charakterizuje významový rys neurčitosti.⁴ Chápání

¹ *Mluvnice češtiny II*, Praha 1986, s. 97.

² K slovnědruhovému zařazování, resp. rozčleňování deiktických slov přistupují různí autoři, a tedy i různé mluvnice, různě. Zatímco např. *Mluvnice češtiny II* (zejm. s. 83) a *Příruční mluvnice češtiny*, Praha 1995 (zejm. s. 299), hovoří o deiktických slovech a řadí je tak k jednomu slovnímu druhu ná základě jejich funkce, formálněji zaměřené zejména starší popisy češtiny (např. B. Havránek, A. Jedlička, *Stručná mluvnice česká*, 1966) přiřazují deiktická slova k jednotlivým slovním druhům podle toho, jak je nahrazují v textu. Problematikou klasifikace deiktických slov se však v tomto příspěvku zabývat nebudeme a budeme tak zjednodušeně užívat výrazu zájmena pro deiktická slova se složkou *kdo, co*, případně i *jaký, který, čím*.

³ *Mluvnice češtiny II*, s. 81.

⁴ *Mluvnice češtiny II*, s. 95. Neurčitost je pouze jedním z distinktivních sémantických rysů, na jejichž základě lze popsat sémantický charakter a rozlišit jednotlivé druhy zájmen. Soubor takových distinktivních rysů pro slovanská zájmena publikovala H. Křížková, *Sémantická analýza zájmeného systému a klasifikace současných spisovných jazyků slovanských*. In: *Československé přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě*, Praha 1973.

interrogativ jako slov se sémantickým rysem neurčitosti vychází z jejich primární neurčitosti, nekonkrétnosti, neznámosti, neboť je užíváme v otázkách většinou proto, že se chceme dozvědět, k čemu či ke komu konkrétně ukazují. Použita jsou tedy „jako apel k odstranění neurčitosti.“⁵ Vedle toho však „existuje i užití interogativ bez apelu k odstranění neurčitosti, tedy v »čistě neurčitém«, netázacím významu: *Pokud jsem komu ublížil, ať mi to promine.*“⁶ Totéž bychom totiž mohli vyjádřit i pomocí zájmena *někdo*: *Pokud jsem někomu ublížil, ať mi to promine.* Podobným případem jsou ustálená rčení typu „*Jak si kdo ustele, tak si lehne.*“⁷ Relativa vedle své primárně spojovací gramatické funkce a funkce identifikační „zárověn zčásti sdílejí též funkci interogativ — relativa rovněž implikují neurčitost, nekonkrétnost, neapelují však na její odstranění.“⁸

Slovinská mluvnice zpracovává neurčitá zájmena (sln. nedoločni zaimki) *nekdo* a *nekaj* v jedné kapitole⁹ spolu s tzv. libovolnostními (sln. poljubnostni zaimki) *kdo* a *kaj* i s množstevními zájmeny (sln. mnogostni zaimki) *marsikdo* a *marsikaj* (čes. *lecko*, *lecco*), resp. *redko kdo*, *redko kaj* (čes. *málokdo*, *máloco*). Rozdíl v užití slovinských zájmen s předponou *ne-* a neprefigovaných libovolnostních (sln. poljubnostni) zájmen definuje tak, že „se formy s předponou *ne-* (*nekdo*, *nekaj*) vztahují k určité osobě či věci, které však nepojmenováváme identifikovatelně, zatímco formy bez předpony, tedy libovolnostní *kdo* a *co*, se vztahují k neurčité/neurčené, libovolné osobě či věci.“ Pro názornost navrhuje mluvnice jako pomůcku pro identifikaci substituční test, kdy „neurčité zájmeno (*nekdo*, *nekaj*) lze nahradit slovem »en«, libovolnostní (*kdo*, *kaj*) pak lze synonymně vyjádřit zájmeny *kdor koli*, *kar koli*“.¹⁰ Následuje i stručný a formulačně ne zcela jasný pokus popisu užití zájmen s ohledem na tvar přísudku a komunikační funkci výpovědi: „zájmena s *ne-* stojí obvykle v slovesném indikativním resp. modálním oznamovacím způsobu, a zájmena bez *ne-* pak v podmínkových, pracích, tázacích a zvolacích větách, resp. výpovědích“.¹¹ Způsob použití i popis ostatních neurčitých zájmen (dohromady v jednom odstavci jsou zpracovány výrazy: *nekakšen*, *nekolikšen*, *neki*, *nekoga*, *nekoliko/nekaj*) je ve slovinské mluvnici omezen na několik velmi stručně komentovaných vzorových vět.¹²

⁵ *Mluvnice češtiny II*, s. 96. Přesněji však M. Komárek tento apel přiřazuje ke komunikačnímu charakteru výpovědi a nikoli k sémantice samotného zájmena, když říká, že „apel k odstranění neurčitosti není obsažen přímo v deiktickém slově, nýbrž vyplývá z apelového charakteru výpovědi (otázky).“ (M. Komárek, *Sémantická struktura deiktických slov v češtině*. Slovo a slovesnost 39, 1978, 1, s. 5–14).

⁶ *Mluvnice češtiny II*, s. 96.

⁷ M. Komárek, *op. cit.*, s. 5.

⁸ *Mluvnice češtiny II*, s. 96.

⁹ J. Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor 2000, s. 311.

¹⁰ *Ibidem*. Text citovaný v překladu P.S.

¹¹ J. Toporišič, *op. cit.*, s. 312. Text citovaný v překladu P.S.

¹² *Ibidem*, s. 342.

Systém neurčitých zájmen z hlediska jejich formy (máme zde na mysli slovtvorné hledisko) a jejich významu, ale částečně i funkce ve výpovědích s různou komunikační funkcí, je pro současné slovanské jazyky do určité míry zmapován, avšak i autorka jedné z klasifikací připouští potřebu hlubší analýzy některých jevů, zejména v souvislosti se stavem systému v jihoslovanských jazycích.¹³ Systém neurčitých zájmen je popsán pomocí významových distinktivních rysů, přičemž pro substantivní neurčitá zájmena čes. *někdo*, *něco* a sln. *(ne)kdo*, *(ne)kaj*, jejichž ekvivalenci v obou jazycích se budeme zabývat v tomto příspěvku, jsou relevantní tři z nich: (1) neurčitost, (2) konkrétnost, (3) libovolnost výběru. V popisu H. Křížkové se však právě problematika slovinských zájmen vyskytuje spíše okrajově a místy je význam a použití prefigovaných (*nekdo*, *nekaj*) a neprefigovaných (*kdo*, *kaj*) neurčitých zájmen podán poněkud zkresleně. Proto se pokusíme užití obou forem popsat podrobněji a srovnat jej s českými neurčitými substantivními zájmeny, přičemž se zaměříme i na určité podobnosti z pohledu diachronního.

Substantivní zájmena *někdo*, *něco* a jejich slovinské ekvivalenty *nekdo*, *nekaj* a *kdo*, *kaj*

Substantivní zájmena s významem neurčitosti v češtině a slovinštině jsou české *někdo*, *něco* a slovinské *nekdo*, *nekaj*, kromě těchto předponových zájmen však může být v různých kontextech a v každém jazyce v různé míře použito i nepředponových zájmen (čes. *kdo*, *co* — sln. *kdo*, *kaj*), která se v češtině téměř výhradně objevují ve funkci tázacích či vztažných zájmena užitá,¹⁴ jež také v zásadě vyjadřují neurčitost (viz výše). V češtině je však čistě neurčitostní užití neprefigovaných zájmen omezeno prakticky jen na ustálená rčení,¹⁵ a i v těchto případech plní spíše funkci vztažného či tázacího, než prostého neurčitého zájmena.¹⁶ Na rozdíl

¹³ H. Křížková, *Systém neurčitých zájmen v současných slovanských jazycích*, Slavia 40, 1971, s. 353.

¹⁴ O míře neurčitosti vyjadřované českými vztažnými zájmeny jsme se zmínili na začátku příspěvku. Formální a funkčně sémantické ekvivalenci českých a slovinských vztažných zájmen se zde věnovat nebudeme, neboť jde o další obsáhlou problematiku s mnoha odlišnostmi v češtině a slovinštině.

¹⁵ *Mluvnice češtiny II*, s. 96.

¹⁶ To se týká třeba výrazů „komu“ a „co, kde, kam“, jež *Mluvnice češtiny II* (s. 96) uvádí jako příklady použití tázacích deiktických slov v „čistě neurčitém netázacím významu: *Pokud jsem komu ublížil, ať mi to promine. Nemám co dělat, kde spát, kam jít.*“ (tučným písmem zvýraznila P.S.) V prvním případě by se dalo použití zájmena *komu* vyložit jako primárně vztažné „Ať mi promine (ten člověk), komu(=kterému) jsem ublížil.“ V druhém případě jsou zájmena užitá po záporných slovesech v podstatě na místě předmětu vyjádřeného vedlejší větou. Kdybychom místo slovesa „mít“, které může být v češtině použito jak plnovýznamově, tak i modálně, z čehož plyne i jeho možné dvojí doplnění — pouhým nepředmětným infinitivem (*Mám jít do kina?*) či předmětem v akuzativu

od současné češtiny používá slovinština pro primární vyjádření neurčitosti nepřefigovaných zájmen „*kdo, kaj*“ mnohem častěji, a je tak schopna lexikálně vyjádřit některé odstíny neurčitosti, které v současné češtině splynuly ve významu zájmen „*někdo, něco*“. Užití různých forem slovinských neurčitých zájmen v závislosti na významovém odstínu, a do určité míry i na syntaktické realizaci věty, můžeme rozdělit zhruba do čtyř skupin:

a) V češtině i ve slovinštině je předponové zájmeno, které označuje blíže vymezený prvek. Slovinské předponové zájmeno nelze v daném kontextu, resp. při stejné syntaktické a lexikální realizaci věty, zaměnit nepředponovým:¹⁷

... *zato je težko biti satiričen do nekoga, ki je moj sodelavec. (Fidaplus) ... proto je těžké být ironický k někomu, kdo je mým spolupracovníkem.*

... *iščejo namreč nekoga, ki bi bil v skupnosti pripravljen ponovno postaviti temelje... (Fidaplus) ... hledají totiž někoho, kdo by byl v spolku ochoten opět vybudovat základy...*

Stalo se něco hrozného. (JW)¹⁸ Zgodilo se je nekaj groznega.

Musíme udělat něco, co by si všichni zapamatovali. (JW) Moramo narediti nekaj, kar bi si vsi zapomnili.

Napadlo ho jednou stvořit něco, co by mu na tváři vyloudilo smích. (JW) Enkrat mu je prišlo na misel ustvariti nekaj, kar bi mu na obraz priklicalo smeh.

Ve všech těchto případech je ve slovinštině vyjádřená neurčitá osoba či věc jistým způsobem specifikována buď přívlastkem (*nekaj groznega*), anebo vedlejší větou přívlastkovou (*Moramo narediti nekaj, kar bi si vsi zapomnili*). Tuto specifikaci můžeme vnímat jako „některý ze skupiny stejně určených prvků“, tedy nikoli zcela libovolný prvek. Přitom však ani „vymezení některého ze skupiny stejně určených prvků“ není vždy rozhodující pro užití předponového zájmena ve slovinštině (srov. skupinu (c)). Mluvíci užitím předponového zájmena vyjadřuje předpoklad nalezení či alespoň existence jediné určité (specifické) reference, resp. prvku.

b) V češtině je předponové zájmeno, ve slovinštině je také předponové zájmeno, které označuje referenci, jejíž jedinečnost (specifičnost) se ze strany mluvčího/všeobecně očekává nyní nebo v budoucnu či je mluvčímu dokonce již známa,

(*Mám knihu.*), použili jiné sloveso, např. „*vědět*“ (*Nevím co dělat, kde spát, kam jít.*), mohli bychom zcela jednoznačně nahradit syntakticky nevětné vyjádření nepřímé otázky, větným vyjádřením nepřímé otázky, a tím vysvětlit i užití tázacích zájmen v dané pozici: *Nevím, co mám dělat, kde budu spát, kam bych mohl jít.* Je pravda, že dané otázky, ať už formulované syntakticky samostatně, nebo jako věty vedlejší, by mohly být použity zřejmě pouze jako rétorické či rozvažovací, takže bychom u nich ani přímý „tázací význam“ neočekávali.

¹⁷ Doklady jsou výběrově citovány buď z překladů literárních textů (autor i překladatel uvedeni v seznamu literatury), či podle korpusu slovinštiny Fidaplus dostupném na www.fidaplus.net s českým překladem autorky příspěvku. Text ve výchozím jazyce je vždy na prvním místě, překlad na místě druhém.

¹⁸ Písmena JW v závorce označují citát z knihy Jana Wericha, *Fimfárum* a jeho překladu do slovinštiny.

není však blíže vymezena (přívlastkem či vedlejší větou) jakoukoliv charakteristikou, která bi ji zařazovala do „skupiny stejně určených prvků“.

Někdo jednou musí udělat na světě pořádek! (JW) *Nekdo mora na svetu že enkrat narediti red!*

Někdo zařukal na okno. (JW) *Nekdo je potrkal na okno.*

Prakticky to už nehrálo roli, protože to hříbě mezitím někdo ukrad. (JW) *To praktično sploh ni več igralo vloge, ker je žrebička medtem nekdo ukradel.*

Drugače nekoga postopoma pripravlja na Everest. (Fidaplus) *Jinak někoho postupně připravuje na Everest.*

Musím ti něco říct. (JW) *Moram ti nekaj povedati.*

Určitě se něco stát muselo. (VS)¹⁹ *Nekaj se je moralo zgoditi.*

Pak se k němu důvěrně naklonil a něco mu šeptal. (VS) *Potem se je zaupno sklonil k njemu in mu začel nekaj šepetati.*

Pomocí předponového *nekdo*, *nekaj* jsou vyjádřeny i osoby či předměty „mluvčímu známé“ (*Moram ti nekaj povedati.*), kdy mluvčí jistě ví, o čem chce dále mluvit. Není však vždy nutné, aby mluvčí přesně znal totožnost osoby nebo identitu předmětu, pro něž použije zájmeno *nekdo*, *nekaj*; stačí, aby mluvčí předpokládal, že tato identita bude, nebo již je odhalena, resp. že jde o konkrétní osobu či věc (*Nekdo je potrkal na okno.*).

c) V češtině je předponové zájmeno, ve slovinštině je nepředponové, které vyjadřuje naprostou libovolnost entity — může to být kdokoliv či cokoliv, a to i z určité skupiny prvků stejných vlastností. Mluvčí však primárně nepředpokládá výběr jednoho konkrétního prvku. Ve většině případů ho lze ve stejném kontextu zaměnit předponovým zájmenem, které by však označovalo jedinou, specifickou referenci, a tedy vyjadřovalo i jiný postoj mluvčího ke skutečnosti a jiný větný význam:

V Damašku nebylo rodiny, kde by pro někoho nenařikali. (JW) *V Damasku ni bilo družine, v kateri ne bi za kom žalovali.*

Nesnášel, když mu někdo fušoval do řemesla. (JW) *Ni prenesel, če je kdo šušmaril v njegovem poklicu.*

Když to stojí za něco, tak o tom ví... (JW) *Če je kaj vredno, za tisto ve...*

Dělejte něco! (JW) *Storite kaj!*

V těchto případech lze slovinšské nepředponové zájmeno ve stejném kontextu nahradit předponovým. Užití předponového zájmena signalizuje jiný postoj mluvčího — mluvčí naznačuje, že mu je (nebo určitě bude) známa osoba či předmět označený zájmenem, anebo že předpokládá výběr jedné konkrétní entity, a to i ze souboru prvků stejných vlastností. Formálně-syntaktická podoba věty se nemění:

Když někdo nechce udělat, co se na něm vyžaduje.. (JW) *Ko kdo noče narediti, kar od njega zahtevajo... (→Ko nekdo noče narediti, kar od njega zahtevajo...)*

¹⁹ Písmena VS v závorce označují citáty z knihy Vojtěcha Steklače, *Dáda & spol.* a jejího překladu do slovinštiny.

To se ví, když někdo sedí celý den... (JW) Razumljivo je, da če kdo sedi cel dan.... (→Razumljivo je, da če nekdo sedi cel dan)

Kdyby se jí někdo zeptal... (JW) Če bi jo kdo vprašal... (→Če bi jo nekdo vprašal...)

Už se začal obávat, že ho někdo ukradl, když... (JW) Že se je začel bati, da ga je kdo ukradel, ko... (→Že se je začel bati, da ga je nekdo ukradel, ko...)

Nemusel se bát, že někoho v noci potká. (JW) Ni se mu bilo treba bati, da bi ponoči koga srečal. (→Ni se mu bilo treba bati, da bi ponoči nekoga srečal.)

Ke stejným změnám dochází při záměně neurčitých zájmen i v případě, že se zájmeno vztahuje k neurčitému elementu ze skupiny prvků stejných vlastností:

... in da ne bodo podili iz prostorov koga, ki ima zasluge, da objekti sploh še obstajajo (Fidaplus) ... a že nevyhodí z prostor někoho, kdo se zasloužil o to, že objekty vůbec ještě existují... (→...in da ne bodo podili iz prostorov nekoga, ki ima...)

... na področju posegov v prostor bi težko našli koga, ki jih ni občutil na lastni koži... (Fidaplus) ... v oblasti zásahů do životního prostředí bychom těžko našli někoho, kdo je nepocítil na vlastní kůži... (→...těžko bi našli nekoga, ki jih ni občutil...)

„Holky, něco se musí stát,“ prohlásila Marie. (JW) „Punci, mora se kaj zgoditi,“ je izjavila Marija. (→„Punci, mora se nekaj zgoditi,“ je izjavila Marija.)

d) V češtině je předponové zájmeno, ve slovinštině je nepředponové zájmeno, je v daném lexikálním kontextu nahraditelné předponovým, avšak formálně syntaktická podoba věty se změní v závislosti na změně zájmena. Užití předponového zájmena signalizuje jiný postoj mluvčího — mluvčí naznačuje, že mu je (nebo určitě bude) známa osoba či předmět označený zájmenem, anebo že předpokládá výběr jediné entity, která je dosud vyjádřena neurčitým zájmenem. Záměna je možná, pokud se změní komunikační funkce výpovědi:

To ji něco poštípalo? (JW) Jo je kaj pičilo? (→Nekaj jo je pičilo.)

Záměna je možná též při změně času predikátu z minulého či přítomného na budoucí:

Původní text: *Finančno je bilo zame nemogoče in nedostopno najeti nekoga, ki bi mi napisal deset skladb za ploščo. (Fidaplus) Finančně bylo pro mne nemožné/neúnosné a nedostupné najmout někoho, kdo by mi napsal deset skladeb na desku.*

→Finančno je zame nemogoče in nedostopno najeti nekoga, ki bi mi napisal deset skladb za ploščo.

→Finančno bo zame nemogoče in nedostopno najeti koga, ki bi mi napisal deset skladb za ploščo.

To ale lze pouze v případě, že se předpokládá širší libovolnost a nikoli výběr z předem vymezené skupiny prvků. V případě, že se předpokládá výběr jedno-

ho konkrétního jedince s omezenou libovolností výběru = tedy s výběrem uvnitř skupiny (viz předchozí příklad), záměna neprefigovaným zájmenem není možná:

... *iščejo namreč nekoga, ki bi bil v skupnosti pripravljen ponovno postaviti temelje...* (Fidaplus) ... *hledají totiž někoho, kdo by byl v spolku ochoten opět vybudovat základy...*

Záměna by v tomto případě byla možná pouze při změně komunikační funkce výpovědi:

(→Ali iščejo **koga**, ki bi bil v skupnosti pripravljen...)

V některých případech má tedy vliv na možnost (či nutnost) použití předponového či nepředponového neurčitého zájmena komunikační funkce výpovědi, kdy pro tvrzení oznamovacích vět, zejména pokud je přísudek v minulém či přítomném čase, je třeba užít zájmen prefigovaných vyjadřujících specifickou neurčitou referenci. Při změně komunikační funkce dané věty na tázací je možné/nuté použít zájmeno neprefigované. Tato distribuce neurčitých zájmen úzce souvisí se samotnou podstatou a funkcí obou druhů výpovědí. Zatímco základní funkcí oznamovacích vět bývá sdělení skutečnosti či obsahu více méně známého či identifikovaného, primární funkcí otázky je zjišťování skutečnosti, která se pro svou neznámost může týkat většího množství variant v jejich libovolnějším výběru, čemuž významově odpovídá použití bezafixálního substantivního zájmena ve slovinštině.

V některých případech má vliv na užití předponového či nepředponového neurčitého zájmena ve slovinštině čas predikátu — přítomnost a zejména minulost může implikovat jistou známost reference nebo aspoň předpokládanou jedinečnost reference, a tedy spíše inklinuje k užití prefigovaných neurčitých zájmen, zatímco pro budoucnost můžeme přepokládat nejistotu, resp. otevřenou možnost výběru, a tedy i užití neprefigovaného neurčitého zájmena.

V neposlední řadě souvisí výběr neurčitého zájmena i s lexikálním výnamem predikátu, s jazykovým i mimojazykovým kontextem, popř. i s frazeologickou povahou některých vyjádření.

Na základě prostudovaných dokladů výběrově uvedených v tomto příspěvku se tedy jeví výběr užití libovolnostních neurčitých zájmen (*kdo, kaj*) a předponových neurčitých zájmen (*nekdo, nekaj*) ve slovinštině jako výsledek postoje mluvčího ke skutečnosti, který se odráží druhem vyjádřené neurčitosti — zda jde o „neurčitou nespecifickou referenci“ (*kdo, kaj*) či o „neurčitou specifickou referenci“ (*nekdo, nekaj*), které M.S. Flier rozeznal i pro staroslověnštinu při studiu významů staroslověnských zájmen.²⁰ Formálně syntaktická stavba věty, modalita

²⁰ M.S. Flier, *Aspects of Nominal Determination in Old Church Slavonic*, S'Gravenhage-Paris 1974, který pro staroslověnštinu vymezuje dvě skupiny neurčitých zájmen; první skupinu tvoří neprefigovaná neurčitá zájmena (*кто, что...*), která vyjadřují neurčitou nespecifickou referenci — tedy případ, který vychází z postoje mluvčího, který nemá a ani u recipienta nepředpokládá znalost entity, k níž zájmeno vztahuje. Druhou skupinu tvoří zájmena s prefixem *ně-* (*некто, нечто...*), která vyjadřují referenci „neurčitou specifickou“ — tedy takovou, která může být nějak mluvčím vymezena jakožto prvek nějaké skupiny elementů.

predikátu či druh výpovědi podle komunikační funkce pak má na výběr výrazu jen omezený vliv.

Distribuce neurčitých zájmen *kdo, co* a *někdo, něco* ve staré češtině ve srovnání s užitím neurčitých zájmen *kdo, kaj* a *nekdo, nekaj* v současné slovinštině

A.M. Perissutti²¹ ukazuje na materiálu vyexcerpovaném z několika staročeských textů 14. a 15. století, že čeština v tomto období disponovala vedle předponových neurčitých zájmen (*někdo, něco nějaký, nějak...*) i zájmeny neprefigovanými (*kdo, co, jaký, jak...*), které plnily vedle funkce tázacích a vztazných zájmen i funkci zájmen neurčitých, kdy „vyjadřují potenciální existenci dané entity, která má povahu libovolného prvku daného pojmu.“²² Většinou výskyt těchto zájmen ve významu neurčitém popisuje vzhledem k tvaru přísudku a druhu věty podle komunikační funkce, v souvětech si pak všímá druhů vedlejších vět a spojek. U dokladů na užití neurčitých zájmen s prefixem *ně-* konstatuje, že „typický kontext výskytu neurčitých zájmen s předponou *ně-* představují věty s epistémickou modalitou, které signalizují různé stupně jistoty mluvčího o platnosti sdělovaného obsahu.“²³ Potažmo tedy signalizují pravděpodobnou existenci prvku.

Pro neurčitá substantivní zájmena tedy musíme jak pro starší fázi češtiny, tak i pro současnou slovinštinu počítat se zájmeny *kdo, co* (sln. *kdo, kaj*) vedle dalších pomocí afixů odvozených zájmen (*někdo, něco* — sln. *nekdo, nekaj*; ale i zájmen *kdosì, così, leckdo, lecco* aj., které však nejsou předmětem této studie). Ze schopnosti systémového vyjadřování či nevyjadřování příznaku „specifičnosti“ pomocí předponových, resp. nepředponových zájmen vyplývá, že zájmena *kdo, co* (sln. *kdo, kaj*), pokud označují nespécifickou neurčitou referenci bez apelu na odstranění neurčitosti, musíme klasifikovat jako zájmena neurčitá, i když jejich formálně slovtvorná podoba splývá se zájmeny tázacími.²⁴

²¹ A.M. Perissutti, *O funkci některých determinátorů neurčitosti v češtině gotické*. In: *Sborník prací FF Brněnské univerzity*, Studia minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis. A 47, 1999, s. 129–141.

²² A.M. Perissutti, *op. cit.*, s. 136.

²³ *Ibidem*, s. 138.

²⁴ V podobném smyslu se vyjadřuje i H. Křížková: „Je známo, že ve všech slov. jazycích se NZ (=neurčitá zájmena) tvoří pomocí afixů od základů, které samy o sobě — bez afixů — plní funkci TZ (=tázacích zájmen), avšak ve všech slov. jazycích také v té či oné míře mohou vystupovat i jako NZ. Z hlediska historického vývoje lze hovořit o polysémii, v současných slov. jazycích je zřejmě oprávněnější považovat TZ *kdo, co, jaký* atd. A NZ *kdo, co, jaký* ap. za homonyma.“ (H. Křížková, *Systém neurčitých zájmen v současných slovanských jazycích*, *Slavia* 40, 1971, s. 344).

Dodatek:

Slovinské *nekaj* ve významu kvantitativním a jeho ekvivalenty v češtině

Slovinské *nekaj* se také pravidelně užívá ve významu kvantitativním, přičemž odpovídá nejčastěji českému výrazu *několik*, pokud jde o vyjádření časové, pak je to výraz *chvíle*. Vždy se užívá ve spojení se substantivem v genitivu a je tak obdobou zastaralého užití českého neurčitého zájmena *něco* k označení kvantity: *Dostala jsem něco peněz.* (=trochu peněz) *Zbylo nám něco (málo) času.* Ve slovinštině však jde o neutrální prostředek, který prakticky nelze jinak nahradit a do češtiny se překládá různými výrazy v závislosti na kontextu:

Několik, pár: *Král měl několik synů.* (JW) *Kral je imel nekaj sinov.*

Za pár dní je znovu prohlédli... (JW) *Čez nekaj dni so jih ponovno pregledali...*

Chvíle: *Chvíli si lámal hlavu, jak a co...* (JW) *Nekaj trenutkov si je belil glavo, kako in kaj...*

Chvililinku bylo hrobové ticho... (JW) *Nekaj trenutkov je vladala grobna tišina...*

Chvíli jsme na sebe tupě zíraly. (VS) *Nekaj sekund sva se debelo gledali.*

Trochu:

... 370 milijonov za socialno gradnjo, bo nekaj več kot 302 milijona vložil v vzdrževanje... (Fidaplus) *... 370 milionů na výstavbu sociálních bytů, trochu víc než 302 milionů investuje do údržby...*

... ukradel za 130 tisoč tolarjev pijače in hrane ter nekaj denarja (Fidaplus) *... ukradl nápoje a potraviny za 130 tisíc tolarů a trochu peněz...*

Nějaká doba/nějaký čas: *Za nějakou dobu ji čert zvedne a všechno se už bude zelenat.* (JW) *Čez nekaj časa jo bo hudič dvignil in vse bo že zelenelo.*

A může si vzít nějaký čas na rozmyšlenou? (VS) *Si lahko vzamem nekaj časa za razmislek?*

V tomto kvantitativním významu je nepředponové neurčité zájmeno (*kaj*) ve slovinštině užíváno poměrně zřídka, většinou v otázkách a podmiňovacích větách: *Ali imate kaj vode? Máte trochu vody? Če bi zaslužili kaj denarja, bi lahko boljše živeli. Kdybychom vydělali nějaké peníze, mohli bychom lépe žít.*

Závěr

1. Ponecháme-li stranou případy, kdy je neurčitá reference substantivní povahy ve slovinštině a češtině vyjádřena pomocí jiných prostředků než prefigovaných či neprefigovaných zájmen obsahujících složku *kdo, co* (sln. *kdo, kaj*), docházíme na základě srovnání jejich užití pro vyjádření primární neurčitosti k závěru, že

slovinština, na rozdíl od češtiny, disponuje formálně různými neurčitými zájmeny schopnými vyjádřit „neurčitou nespécifickou referenci“ (pomocí neprefigovaných zájmen *kdo, kaj*, kterým by z formálně slovtvorného, nikoli však z funkčně sémantického hlediska v češtině odpovídala zájmena *kdo, co*) a „neurčitou specifickou referenci“ (pomocí zájmen *nekdo, nekaj*, k nimž jsou v češtině formálně slovtvornými ekvivalenty zájmena *někdo, něco*). Čeština tuto možnost systémově ztratila a pro oba případy používá prefigovaná neurčitá zájmena „*někdo, něco*“ až na ojedinělé případy frazeologického charakteru. Slovinština tak zachovává evidentně vývojově ve slovanských jazycích starší systém pro vyjadřování a rozlišování specifické a nespécifické neurčité reference, která je dobře doložena jak pro staroslověštinu, tak i pro starou češtinu 14. století. Ze synchronního hlediska se slovinština a čeština liší, zatímco diachronně si byly oba jazyky z hlediska pronominálního označování neurčitosti podobné.

2. Specifičnost reference (a tedy i užití prefigovaného zájmena ve slovinštině) může být dána buď všeobecným náznakem jedinečnosti, určitosti dané reference, který může vycházet z jazykového i mimojazykového kontextu — v takovém případě nelze ve slovinštině zaměnit předponové zájmeno nepředponovým, anebo může být vyjádřením postoje mluvčího ke skutečnosti, resp. ke specifičnosti, jedinečnosti dané reference. V takovém případě je užití prefigovaného zájmena (*nekdo, nekaj*) signálem toho, že mluvčí buď zná referenci a z nějakého důvodu ji nechce přímo pojmenovat, anebo předpokládá, že reference bude jedinečná, specifická.

S komunikační funkcí výpovědi pak souvisí užití předponových či nepředponových zájmen v současné slovinštině (a zřejmě tomu tak bylo i ve staré češtině) zejména mírou vyjadřování neznámosti či libovolnosti vlastní výpovědím s jednotlivými komunikačními funkcemi — zatímco tázací, rozkazovací a zvolací výpovědi velmi často vyjadřují spíše nespécifikovanou entitu, naopak u oznamovacích se častěji setkáváme s tvrzením, a tedy i s určitostí, specifičností. Komunikační funkce výpovědi však přímo neovlivňuje charakter neurčité reference ohledně vyjadřování její specifičnosti a není ji tedy ani možno považovat za určující faktor pro užití prefigovaného či neprefigovaného neurčitého zájmena ve slovinštině.

V případě, že by v daném kontextu a za určitých okolností mohlo být ve slovinštině užito jak prefigované, tak i bezafixální neurčité zájmeno, má vliv na jeho výběr zejména to, zda je dále specifikováno pomocí přívlastku či vedlejší věty přívlastkové. Pokud ano, pak se užívá prefigovaného zájmena. Na určení specifičnosti či nespécifčnosti reference má vliv také syntaktická stavba věty. Užití určitého slovesného času či modu má vliv pouze do té míry, do jaké sám připouští vyjádření libovolnosti — zatímco dění situované do budoucnosti či formulované pomocí otázky otevírá prostor pro poměrně větší množství potenciálních možností výběru (a tím i k užití neprefigovaného zájmena), tvrzení oznamovacích výpovědí s predikátem v přítomném či minulém čase tyto možnosti spíše omezuje.

3. Z hlediska popisu systému zájmen pomocí distinktivních rysů (např. H. Křížková) se jeví nutnost pro slovanská (přesněji slovinská) neurčitá zájmena uvést i synchronně DR specifické reference, kterým se v současné slovinštině dá popsat rozdíl mezi prefigovaným neurčitým zájmenem (*nekdo, nekaj*), které mají DR specifické reference +, zatímco neprefigovaná neurčitá zájmena (*kdo, kaj*) mají DR specifické reference -. Podobnou distribuci prefigovaných a neprefigovaných neurčitých zájmen můžeme předpokládat i pro starou češtinu, kdy je hledisko (ne)specifičnosti reference z pohledu mluvčího klíčové pro užití prefigovaného či neprefigovaného neurčitého zájmena, přičemž další faktory jako je komunikační funkce výpovědi, modalita věty či dokonce tvar predikátu při výběru zájmena nehrají rozhodující roli. Vzhledem k potenciální míře určitosti či specifičnosti, kterou vyjadřují výpovědi s určitou komunikační funkcí či vyjádřenou modalitou, však můžeme u určitých typů výpovědi (s danou komunikační funkcí) pozorovat častější užívání předponového či bezpředponového neurčitého zájmena, přičemž však pro takové použití není formální realizace věty s ohledem na komunikační funkci absolutní podmínkou, kterou se naopak jeví sémantický rys specifičnosti/nеспецифичности reference. To se vši pravděpodobností platilo i pro starou češtinu.

Bibliografie

- Flier M.S., *Aspects of Nominal Determination in Old Church Slavonic*, S'Gravenhage-Paris 1974.
- Havránek B., Jedlička A., *Stručná mluvnice česká*, Praha 1966.
- Komárek M., *Sémantická struktura deiktických slov v češtině*, SaS 39, 1978, s. 5–14.
- Křížková H., *Sémantická analýza zájmenného systému a klasifikace současných spisovných jazyků slovanských*. In: *Československé přednášky pro VII. MSS ve Varšavě*, Praha 1973, s. 155–164.
- Křížková H., *Systém neurčitých zájmen v současných slovanských jazycích*, Slavia 40, 1971, s. 342–370.
- Mluvnice češtiny II*, Praha: Academia 1986.
- Perissutti A.M., *O funkci některých determinátorů neurčitosti v češtině gotické*. In: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, Studia minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis*. A47, 1999, s. 129–141.
- Porák J., *K vyjadřování neurčitosti u zájmen a zájmenných příslovcí*, SlavPrag 4. AUC, Praha 1962/63, s. 405–410.
- Steklač V., *Dáda & spol.*, Praha: Amulet 2000.
- Steklač V., *Dada & co.* (přel. A. Polajnar), Ljubljana: Educy 2003.
- Škvorc I., *Nedoločni zaimki v Verichovem Fimfárumu in njihov prevod v slovenščino*, Ljubljana 2010.
- Toporišič J., *Slovenska slovnica*, Maribor: Obzorja 2000.
- Werich J., *Fimfárum*, Praha: ČS 1960.
- Werich J., *Fimfárum*. (přel. N. Vidrih), Ljubljana: Sanje 2003.

Internetové zdroje

Fidaplus: http://www.fidaplus.net/Pisni/Pisni_index.htm (30. 1. 2014).